

Найпівденніша знахідка *Drosera rotundifolia* L. в Україні

ОЛЬГА ЮРІВНА УМАНЕЦЬ
ІВАН ІВАНОВИЧ МОЙСІЄНКО

УМАНЕЦЬ О.Ю., МОЙСІЄНКО І.І., 2012: **Найпівденніша знахідка *Drosera rotundifolia* в Україні.** *Чорноморськ. бот. ж.*, Т.8, № 3: 342-346.

В статті повідомляється про знахідку *Drosera rotundifolia* на Нижньодніпровських пісках в Херсонській області (Україна). Наводиться коротка характеристика місцезнаходження, яке є найпівденнішим в Україні.

Ключові слова: *Drosera rotundifolia*, Нижньодніпровські піски, місцезнаходження

UMANETS O.YU., MOYSIYENKO I.I., 2012: **Discovery of the southernmost locality of *Drosera rotundifolia* L. in Ukraine.** *Chornomors`k. bot. z.*, Vol. 8, № 3: 342-346.

In the article, the discovery of *Drosera rotundifolia* on the lower Dniper sands in Kherson region (Ukraine) is described with a short description of the species' southernmost locality in Ukraine.

Key words: *Drosera rotundifolia*, lower Dniper sand area, floristic record

УМАНЕЦЬ О.Ю., МОЙСИЄНКО І.І., 2012: **Самая южная находка *Drosera rotundifolia* в Украине.** *Черноморск. бот. ж.*, Т.8, № 3: 342-346.

В статье сообщается о находке *Drosera rotundifolia* на Нижнеднепровских песках в Херсонской области (Украина). Приводится краткая характеристика местонахождения, которое является самым южным в Украине.

Ключевые слова: *Drosera rotundifolia*, Нижнеднепровские пески, местонахождение

Флора Нижньодніпровських пісків відзначається великою кількістю північних елементів у своєму складі порівняно з зональними ландшафтами, що зумовлено комплексом флорогенезисних та ґрунтово-кліматичних умов. Саме тут розташоване найбільш південне в Україні місцезнаходження сфагнових мохів (*Sphagnum fimbriatum* Wils.¹, *S. squarrosum* Crome, *S. fallax* (Klinggr.) Klinggr.) [Бойко, 1984], єдине в південних областях оселище плаунів, а саме *Lycopodiella inundata* (L.) Holub, місцезростання низки лісових папоротей (*Athyrium filix-femina* (L.) Roth, *Dryopteris carthusiana* (Vill.) Н.Р.Fuchs, *Ophioglossum vulgatum* L.) та багатьох видів судинних рослин (*Calamagrostis canescens* (Weber) Roth, *Hylebia nemorum* (L.) Fourr., *Melampyrum cristatum* L., *Moeringia trinervia* (L.) Clairv., *Poa sylvicola* Guss., *Rubus nessensis* W.Hall, *Viola elatior* Fries., *V. mirabilis* L.) [ПАЧОСКИЙ, 1915, 1922, 1927, 2008, Бойко, 1988; УМАНЕЦЬ, 2007] тощо.

Нещодавно авторами статті на Нижньодніпровських пісках було виявлено ще одного представника бореальної флори – росичку круглолисту (*Drosera rotundifolia* L.). Вперше її вдалося зібрати О.Ю. Уманець 18.07.2010 р. Пізніше (2012 р.), в тій же місцевості вона була виявлена другим автором статті. Ще раніше, 13.06.2009 р., на Козачеллагерській арені Нижньодніпровських пісків її сфотографував вірусолог, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка В.П. Поліщук (рис. 1).

¹ Назви мохоподібних наводяться за БОЙКО [2008], судинних рослин – MOSYAKIN & FEDORONCHUK [1999].

Рис. 1. *Drosera rotundifolia* на Козачеллагерській арені (фото В.П. Поліщука).

Fig. 1. *Drosera rotundifolia* on Kozachi Lageri sand area (Picture V.P. Polishchuk).

D. rotundifolia поширена в арктичній та помірній зоні Євразії та Північної Америки. В Європі вона зустрічається майже по всій її території, але дуже не рівномірно. Досить рясно вона представлена в північній та атлантичній Європі, зрідка в середній, та дуже рідко в південній (крім південного сходу). В Україні *D. rotundifolia* ще досить недавно більш-менш часто траплялась в лісовій зоні і на півночі лісостепової, зрідка на півдні лісостепу і в Карпатах та дуже рідко на півночі Лівобережного степу (Дніпропетровська, Луганська Полтавська та Харківська області) [АНДРІЄНКО, 2010; БОРДЗИЛОВСЬКИЙ, 1953; ЧОРНА, 2006; KIRÁLY, 2009, RODWIELKOWSKI, SUDNIK-WOJŚKOWSKA, 2003]. Однак, за даними багаторічних спостережень Т.Л. Андрієнко [2009], на сьогодні велика кількість місцезнаходжень *D. rotundifolia* втрачено, в результаті антропогенного впливу (в першу чергу осушування болот). Не підтверджені сучасними зборами місцезростання виду в степовій зоні; більшість дослідників вважають, що рослина зникла з відомих там місцезнаходжень [АНДРІЄНКО, 2010; БАЙРАК та СТЕЦЮК, 2005; МАСЛОВА та ін., 2003; ОФІЦІЙНІ ПЕРЕЛІКИ..., 2012, ТОКАРСЬКИЙ та ін., 2002]. Цілком можливо, що наше місцезнаходження на сьогодні є єдиним реально існуючим в степовій зоні, причому в її південній частині. Від раніше відомого найбільш південного місцезнаходження (нині втраченого) наше віддалене на більш ніж 300 км; від нині існуючих, ймовірно, майже на 450 км.

В липні 2010 р. *D. rotundifolia* була виявлена лише в одному місцезнаходженні в північно-західній частині Козачеллагерської арени (Херсонська область, Цюрупинський район, землі Козачеллагерської сільської ради), в округлому плоскому зниженні приблизно 30 метрів в діаметрі, центральна частина якого була затоплена водою. В центрі зниження ростуть *Betula borysthena* Klokov, до 1-2 м заввишки, та *Salix rosmarinifolia* L., оточені смугою *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth із незначною участю

інших видів – *S. rosmarinifolia*, *Lythrum salicaria* L., *Scirpoides holoschoenus* (L.) Soják, *Jasione montana* L. та ін. В центральній затопленій частині зниження куничник вимок.

2010 рік – другий поспіль дуже вологий рік, з високим рівнем стояння ґрунтових вод на території арен. 18 липня популяція *D. rotundifolia* знаходилась в фенологічній фазі масової бутонізації – початку цвітіння. Лише в окремих рослин відмічалось закінчення цвітіння та наявність зелених плодів. Загальна чисельність особин вимірювалась тисячами. Смугою близько 1 м завширшки, зарості *D. rotundifolia* охоплювали зниження, розташовуючись по його межі, між підтопленою частиною та значно більш сухим підвищенням піщаного схилу. Щільність особин в середньому складала не менше 100 на 1 м², а на окремих ділянках покриття було майже суцільним. Віталітет більшості особин високий – вони крупні, яскраво забарвлені, з кількома генеративними пагонами.

Рослинний покрив в межах смуги зростання *D. rotundifolia* розріджений. В основному представлений мохами, зокрема *Polytrichum commune* Hedw. та ін. В міру зменшення вологості до мохів додається *Juncus bufonius* L. та *Juncellus pannonicus* (Jacq.) Clarke (переважно ювенільні особини, з покриттям на рівні 10-20 %) та з'являються окремі рослини *Calamagrostis epigios*. В ще більш сухій частині популяції основним видом стає *Calamagrostis epigeios*, покриття якого зростає до 30 %. Ґрунт – вологий слабогумусований пісок. В місцях оселища з мокрим піском рослини *D. rotundifolia* мають гірший віталітет, в основному не вступають в генеративну фазу та мають бліде білувате забарвлення. В сухій частині оселища відмічається загибель особин, які, очевидно, розвинулись там в період більш високого стояння води. Таким чином, помірно зволожені піски на периферії зниження в аренних умовах представляють для популяції *D. rotundifolia* екологічний оптимум. Виходячи з екологічних умов арен, зокрема з динаміки їх зволоження, популяція виду в даному локалітеті, ймовірно, характеризується значною флюктуацією, тобто періодично з'являється в сприятливі періоди за рахунок запасу насіння.

Другим автором статті *D. rotundifolia* була виявлена 25 червня 2012 року в північно-західній частині Козачелагерської арили Нижньодніпровських пісків в південній околиці урочища Раків Куточок. *D. rotundifolia* зростає на днищі досить молодій котловини видування площею близько 160 м² (20 м завдовжки та 8 м завширшки). Центральна частина її зайнята очеретяними заростями; на схилах представлені розріджені зарості молодих деревець *Betula borysthena*. *D. rotundifolia* зростає в північній частині котловини з розрідженим рослинним покривом на відкритому вологому слабогумусованому піску. У виявленому місцезнаходженні загалом представлено кілька сотень рослин з максимальною щільністю 20-40 особин на 1 м². *D. rotundifolia* приурочена до пологого схилу (2°) північно-західної експозиції. Загальне проективне покриття трав'янистого ярусу складає 70 %.

В даному оселищі нами був виконаний геоботанічний опис на площі близько 40 м². Проективне покриття *D. rotundifolia* складає в цілому близько 7 %. В рослинному покриві домінують *Salix rosmarinifolia* (25 %) та *Juncus articulatus* L. (20 %). Близько 10 % займають ювенільні особини *Betula borysthena*. Також значне представництво в рослинному покриві мають *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. (3 %), *Calamagrostis epigeios* (3 %), *Juncus conglomeratus* L. (3 %), *Scirpoides holoschoenus* (1 %). В незначній кількості (проективне покриття менше 1 %) представлені *Euphrasia pectinata* Ten., *Pseudognaphalium luteoalbum* (L.) Hilliard et B.L.Burt, *Lotus angustissimus* L. Також в рослинному покриві представлений досить рідкісний в регіоні мох *Polytrichum commune*. (5 %). Дане оселище *D. rotundifolia*, порівняно з попереднім, відзначається нижчою щільністю особин, що може бути пов'язано з гідрокліматичними умовами конкретного року, значно посушливішого. Протягом 2012 року ми тричі відвідували це оселище (25 червня, 2 серпня та 6 жовтня), при цьому

спостерігали зниження чисельності та щільності вегетуючих особин, що корелює з наростанням посушливих умов. В міру висихання вищої частини схилу особини *D. rotundifolia* гинули. Поступово популяція відступала, на момент останнього обстеження живі особини збереглися лише на незначній площі в найбільш глибокій частині зниження, причому їх щільність не перевищувала 10-15 на 1 м². В момент першого відвідування оселища більшість особин знаходилась в стадії бутонізації, другого – цвітіння, третього – плодоношення.

В обох виявлених місцезнаходженнях *D. rotundifolia* приурочена до вологих слабкозарослих та слабкогумусованих пісків. Такі умови на Нижньодніпровських пісках виникають на ранніх етапах заростання глибоких та вологих котловин видування. При цьому їх гідрологічний режим сильно варіює в залежності від умов конкретного року, що, відповідно, суттєво позначається на стані популяцій.

D. rotundifolia належить до комахоїдних рослин. Це вже третій представник цієї групи у флорі Херсонщини і перша наземна комахоїдна рослина (відомі раніше – альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa* L.) та пухирник звичайний (*Utricularia vulgaris* L.) належать до водних комахоїдних рослин) [Пачоський, 1927, 2008; Бордзлівський, 1953; Бойко, Мойсієнко, 2001]. «Полює» на комах *D. rotundifolia* своїми листками. Листкові пластинки округлі, 0,5-1 см у діаметрі з довгими черешками, зібрані в розетку. Зверху і по краях вкриті червонуватими залозистими волосками 4-5 мм завдовжки. Голівки волосків виділяють липку рідину, через що блищать як роса, тому рослину і назвали росичка. Завдяки цій рідині дрібні комахи, потрапляючи на листок, прилипають до нього. Після цього чутливі до подразнення волоски нахилиються, а листок згортається і ще міцніше захоплює тварину. «Присмоктавшись» до комах, залозки виділяють ферменти, що перетравлюють її поживні частини. Поглинувши «здобич», за кілька днів листок та волоски розпрямляються [ДЕНИСОВА, 1981; PODBIELKOWSKI, SUDNIK-WOJCIKOWSKA, 2003].

Місцезнаходження на Нижньодніпровських пісках *D. rotundifolia* в Херсонській області є найпівденнішим в Україні. Про її унікальність свідчить значна віддаленість від відомих місцезнаходжень рослини, розташованих в північній частині України. Як і деякі інші північні елементи флори Нижньодніпровських пісків, очевидно, *D. rotundifolia* виступає у нас гляціальним реліктом. Додатково соцологічну цінність рослини підкреслює те, що він включений до списків регіонально рідкісних видів майже у всіх областях, де зустрічається: Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Київської, Луганської, Львівської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької областей та м. Києва [ОФІЦІЙНІ ПЕРЕЛКИ..., 2012]. Враховуючи унікальність знахідки *D. rotundifolia*, виявлену популяцію необхідно взяти під охорону. Також необхідно включити *D. rotundifolia* в Червоний список Херсонської області.

Список літератури

- АНДРІЄНКО Т.Л. Комахоїдні рослини України / Під ред. В.В. Протопопової. – К.: Альтерпрес, 2010. – 80 с.
- БАЙРАК О. М., СТЕЦЮК Н.О. Атлас рідкісних та зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава : Верстка, 2005. – 248 с.
- Бойко М.Ф. Найпівденніша знахідка сфагнових мохів в Україні // Укр. ботан. журн. – 1984. – С. 32-35.
- Бойко М. Ф., МОЙСІЄНКО І.І. Знахідка *Aldrovanda vesiculosa* L. на Кардашинському болоті в Херсонській області (Україна) // Укр. ботан. журн. – 2001. – Т. 58. – № 6. – С. 706-609.
- Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України. – Херсон: Айлант, 2008. – 232.
- БОРДЗЛІВСЬКИЙ Є.І. Родина Росичкові – Droseraceae DC. // Флора України. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1953. – Т. 5. – С. 436-445.
- ДЕНИСОВА Г.А. Порядок росяноквые // Жизнь растений. – Т. 5., Ч. 2. – М.: Просвещение, 1981. – С. 170-175.
- МАСЛОВА В.З., ЛЕСНЯК Л.І., МЕЛЬНИК В.І., ПЕРЕГРИМ М.М. Червона книга Луганської області. Судинні рослини. – Луганськ: Знання, 2003. – 280 с.

- ОФЦІЙНІ ПЕРЕЛІКИ регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – 148 с.
- ПАЧОСКИЙ И. К. Описание растительности Херсонской губернии. Вып. 3. Плавни, пески, солончаки, сорные растения // Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии. – Херсон, 1927. – 187 с.
- ПАЧОСКИЙ И. К. По пескам Днепровского уезда. I. // Изв. гос. степ. заповедн. Аскания-Нова. – 1922. – Вып. 1. – С. 1-146.
- ПАЧОСКИЙ И. К. Херсонская флора. Т. II. Двудольные. – Познань: УАМ, 2008. – 505 с.
- ТОКАРСЬКИЙ В.А., АТЕМАСОВА Т.А., ГОРЕЛОВА Л.М. Охорона рідкісних та зникаючих видів тварин та рослин на заповідних територіях у Харківській області. – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2002. – 75 с.
- УМАНЕЦ О.Ю. Лесные ценогенетические комплексы степной зоны северо-восточного Причерноморья // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2005-2007. – № 4-5. – Серія ботанічна. Частина 2. – С. 454-468.
- ЧОРНА Г.А. Флора водойм і боліт Лісостепу України. Судинні рослини. – Фітосоціоцентр, 2006. – 184 с.
- KIRÁLY G. (ED.). Új magyar flórákötet. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. – Jászvafő : ANP Igazgatóság, 2009. – 628 p.
- PODBIELKOWSKI Z., SUDNIK-WOJCIKOWSKA B. Rosliny mieszozerne – zwane tez owadozernymi. – Warszawa: Multico, 2003. – 132 s.
- MOSYAKIN S.L., FEDORONCHUK M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – 346 p.

Рекомендує до друку
М.Ф. Бойко

Надійшла 10.10.2012 р.

Адреси авторів:

О.Ю. Уманець
Чорноморський біосферний заповідник
Національної академії наук.
вул. Лермонтова, 1,
м. Гола Пристань Херсонської обл.,
75600, Україна
E-mail: olg-umanets@yandex.ru

І.І. Мойсієнко
Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня, 27
73000, Херсон
Україна
e-mail: vanvan@ksu.ks.ua

Authors' addresses:

O.Yu. Umanets
Black Sea Biosphere Reserve National Academy of
Sciences of Ukraine
Lermontova str., 1, Gola Pristan',
Kherson region, 75600 Ukraine
E-mail: olg-umanets@yandex.ru

I.I. Moysiienko
Kherson State University
27, 40 Rokiv Zhovtnia
73000, Kherson
Ukraine
e-mail: vanvan@ksu.ks.ua